

К.А. Марчук

**РОЛЬ НЕСВІДОМОГО У ПРОЦЕСІ ТВОРЕННЯ ПОЕТИЧНОГО ТЕКСТУ
(ЗА ЕСТЕТИКО-ФІЛОСОФСЬКИМ ТРАКТАТОМ І. ФРАНКА
«ІЗ СЕКРЕТІВ ПОЕТИЧНОЇ ТВОРЧОСТІ»)**

Марчук К.А. Роль несвідомого у процесі творення поетичного тексту (за естетико-психологічним трактатом І. Франка «Із секретів поетичної творчості»). У статті розкрито особливості наукового підходу Івана Франка до питання психологічної природи літературної творчості. Зокрема проаналізовано трактат «Із секретів поетичної творчості», в якому дослідник наполягає на винятковій ролі підсвідомого у творчій діяльності письменника, акцентує увагу на особливостях творчої уяви, фантазії, асоціативного мислення. Джерелом творчості Франко називає «змисли» (відчуття), які лежать в основі художніх образів, а показником естетичної вартості художнього твору вважає роботу підсвідомості.

Ключові слова: творчість, свідомість, підсвідомість, образ, асоціація, уява, фантазія, відчуття.

Марчук Е.А. Роль бессознательного в процессе создания поэтического текста (за эстетико-психологическим трактатом И. Франко «Из секретов поэтического творчества»). Статья раскрывает особенности научного подхода Ивана Франко к вопросу психологической природы литературного творчества. В частности проанализировано трактат «Из секретов поэтического творчества», в котором исследователь настаивает на исключительной роли бессознательного в творческой деятельности писателя, акцентирует внимание на особенностях творческого воображения, фантазии, ассоциативного мышления. Источником творчества Франко называет «змыслы» (ощущения), которые лежат в основе художественных образов, а показателем эстетической стоимости художественного произведения считает работу подсознательного.

Ключевые слова: творчество, сознание, подсознание, образ, ассоциация, воображение, фантазия, ощущения.

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими практичними завданнями. Іван Франко – відомий в Україні і в світі письменник, літературознавець, публіцист, широтою думки він сягав далеко за межі свого часу. Однак панорамність наукових та мистецьких поглядів не завадила йому усе життя займатися самостереженням. Той факт, що щоразу при написанні твору він переживає почуття, які складно передати словами, які годі пояснити звичайною роботою розуму, підштовхнув Франка до дослідження творчого процесу, вивчення природи творчості. У пошуку відповідей на питання, що його хвилюють, він звертається до праць філософів та психологів, які так чи інакше торкаються проблем особистості, свідомого-несвідомого, а також творчого процесу як такого.

Крім того, Франко узагальнює досвід колег-письменників, збирає низку прикладів, які стосуються особливостей перебігу процесу творення художнього твору, і врешті-

решт займається самоспостереженням, «приміряючи на себе» ту чи іншу теорію. У кінці XIX століття Франко піднімає ряд проблем психології літературної творчості, які не втратили актуальності і сьогодні. Врешті дослідник пропонує ключ до розгадки таємниці поетичної творчості, який лежить у площині несвідомого. Саме цей ключ, за узагальненнями Франка, дозволить розпізнати талановитих письменників та тих, хто лише прагне ними бути.

Останні дослідження і публікації, виділення невирішених питань загальної проблеми, якій присвячується стаття. Франко довго і ретельно вивчає проблему творення поетичного тексту, за результатами дослідження формує трактат «Із секретів поетичної творчості». Вперше він був надрукований на сторінках «Літературно-наукового вісника» ще в 1898-1899 роках і з тих пір набув широкого розповсюдження серед українських літературознавців. У різні часи трактат ставав предметом наукового зацікавлення франкознавців: Н. Зборовської, Т. Гундорової, Р. Горака, Г. Ключека, М. Зерова, С. Адельгейма та ін. Незважаючи на те, що один із розділів трактату цілком присвячений дослідженню психологічних основ поетичної творчості (йдеться про роль свідомості в поетичній творчості, прослідковано принцип дії законів асоціації ідей у творчому процесі, описано особливості поетичної фантазії), серед дослідників психологічної науки ця праця й досі лишається малодослідженою. Цей й зумовлює актуальність теоретичної розвідки.

Формулювання цілей і постановка завдань статті. Відповідно, метою дослідження став теоретичний аналіз трактата І. Франка «Із секретів поетичної творчості», зокрема тих його частин, які розкривають питання психології літературної творчості.

Виклад методики і результатів досліджень. Питання, яке потребує першочергового вирішення, на думку Франка, звучить так: «Поет творить свідомо чи несвідомо?». У пошуку відповіді він звертається до найдавніших часів, коли поезія лише відділилася від буденної мови і зробилася «окремою духовною функцією». Тоді це питання вирішувалося дуже просто, надто вагомим був вплив релігії. «У християнську добу слово *creatio* почали вживати на означення Божого діяння, скерованого на творення з нічого – *creationexnihilo*. Погляд на творчість у Біблії трактується як процес творення світу та людини у ньому, творення умов існування цього світу та всього, що його населяє, творення священного тексту» [2, с. 6]. Письменник вважався лише виконавцем Божої волі, тому не міг претендувати на авторство. Більшість середньовічних творів носять анонімний характер. «Середньовічний книжник не усвідомлював себе творцем, не прагнув до індивідуалізованого самовираження, а орієнтувався на апробовані в літературі взірці, вишукував цитати (здебільшого у Святому Письмі), запозичував готові словесні формули, штампи, кліше. Такий автор – людина свого часу, внутрішнє життя якої не мислилось організуючим центром, органічною цілістю. Тому й виражав він себе лише через загальне, притаманне цілій категорії людей, а не через організуючий центр свого внутрішнього життя» [2, с. 7]. Франко зазначає: «Поезія, по думці старинних народів, се боже вітхнення, поет є тільки знаряддям божого об'явлення; він не є одвічальний за свої пісні, бо творить їх у несвідомому стані. Сей стан інколи

порівнюють зі станом п'яного чоловіка...Далеко частіше, особливо у греків, процес поетичної творчості приводжено в зв'язок з певного роду божевільством, з духовною хворобою, що в тих часах уважалася опануванням людської душі демоном» [3, с. 81].

Проблема поетичної творчості актуалізувалася у працях давньогрецьких філософів. Франко вказує, що Платон, приміром, протиставляє поетичне натхнення і роботу розуму, вважає, що поетом керує певний природній порив, сила якогось іншого духа, який живе у ньому. Ціцерон, слідом за Демокритом указує на те, що без божевілля не було б жодного поета. А стара латинська назва вірша «сартен» спочатку означала закляття.

Дещо пізніше, як зазначає дослідник, склався період «переваги рефлексії над дійсним натхненням і наслідування дійсної творчості». Показовою у цьому плані є теорія Арістотеля, згідно з якою поезія є свідомим перетворенням міфів, за Франком – артистичною технікою без властивої творчості. Ця теорія існувала довгий період часу і лише в кінці XVIII століття її піддали сумніву, почалося вивільнення творчої індивідуальності в поезії. Тут Франко вважає за потрібне звернутися до поетичних текстів митців того періоду, він зазначає: «Кому ж ліпше й тямити в сьому ділі, як не самим творцям. Постороння обсервація тут майже неможлива; наука мусить в такому разі зібрати поперед усього свідоцтва перворядних свідків і, доповнивши їх подекуди по змозі, повинна взятися до в'яснення самого факту» [3, с. 87].

Аналіз поетичних текстів дозволяє Франкові зробити висновок про те, що поетична творчість є чимось відмінним від звичайного людського я, отже, несвідомий елемент тут відіграє важливу, а може, й головну роль.

Франко досліджує походження понять «свідоме»-«несвідоме». Зокрема, звертається до праць Шопенгауера, Гартмана. Вказує, що Гартман в основу свого світогляду кладе термін «несвідоме», однак це ж, за словами Франка, робить його чимось таким, що не підлягає подальшому аналізу. Дослідник прослідковує шлях розвитку цих понять в творчості Фехнера і Вундта, пов'язуючи їх із виникненням систематичних експериментальних досліджень в Європі, а також із тим, що емпірична психологія змінилася на психофізику.

Вихідною точкою дослідження ролі несвідомого у поетичній творчості Франко вважає працю Макса Дессуара «Das Doppel-Ich», присвячену людській свідомості: «В своїй студії підносить Дессуар той факт, що велика сила спостережень, зібраних в останніх часах, довела нас до зрозуміння того факту, що кожний чоловік, окрім свого свідомого Я, мусить мати в своїм нутрі ще якесь друге Я, котре має свою окрему свідомість і пам'ять, свій окремий суд, своє почуття, свій вибір, свою застанову і своє ділання, – одним словом, має всі прикмети, що становлять психічну особу» [3, с. 88-89].

Франко вказує, що саме цю подвійну свідомість називає Дессуар «верхньою і нижньою свідомістю», а далі висновує, що «нижня свідомість» – це «глибока верства психічного життя, що звичайно лежить в тіні, та проте не менше важна, а для багатьох людей далеко важніша, ніж уся хоч і як багата діяльність верхньої верстви. Найбільша частина того, що чоловік зазнав в житті, найбільша частина усіх тих сугестій, які називаємо вихованням і в яких чоловік вбирає в себе здобутки многотисячлітньої культурної

праці всего людського роду, перейшовши через ясну верству верхньої свідомості, помалу темніє, щезає з поверхні, тоне в глибокій криниці нашої душі і лежить там погребана, як золото в підземних жилах. Та й там, хоч неприступне для нашої свідомості, все те добро не перестає жити, раз у раз сильно впливає на наші суди, на нашу діяльність і кермує нею не раз далеко сильніше від усіх контраргументів нашого розуму» [3, с. 90-91].

Дослідник називає і той факт, що інколи поодинокі моменти із «нижньої» свідомості «вискакують на ясне світло свідомості» і називає це явище «законом непропащої сили»: усе, що так чи інакше відчула і пережила людина зберігається у її мозку усе життя, однак людина не вільна «прикликати до життя» ті давні враження. Такими обставинами можуть бути випадки, коли «верства верхньої свідомості ще знечи то хвилево, у сні, чи назавсігди, в тяжкій хворобі» [3, с. 92]. Давно забуті події часто виринають і в снах.

Франко наводить низку цікавих прикладів на доведення роботи «нижньої свідомості». Одним із них є розповідь професора Бенедикта про хвору служницю, яка у гарячці раптом стала цитувати цілі шматки біблійного тексту гебрійською та арамейською мовами. Люди сприйняли це як диво боже, послане їм через уста неписьменної жінки. Однак лікар, який не вірив у чудеса, став шукати інших причин. Він дізнався, що раніше ця служниця несла службу у пастора і ночами чула, як той уголос читав Святе письмо в оригіналі. І хоч вона не розуміла слова, однак тексти, які слухала кожної ночі, лишилися в її «нижній» свідомості і вийшли назовні при ослабленні організму під дією високої температури.

Дослідник вказує на важливу роль «нижньої свідомості» у людському житті, характеризує її позитивні сторони, називає «великим щастям»: «Подумаймо лише, що всякий біль, коли б раз у раз стояв на поверхні нашої свідомості, зробився б вкінці таким нестерпним, що довів би нас до самовбивства. Так само й усяке поряд не думання, всяка духовна праця була б майже зовсім неможливою, коли б всі наші досвіди і всі знання рівночасно і рівномірно товпилися в нашій свідомості. При душевних хворобах таких, як манія і острій шал, ми бачимо, як надмір вражень робить неможливим усяке органічне думання. Ся велика ресорпційна сила нижньої свідомості має, зрештою, не тільки сю негативну користь, вона має також величезне позитивне значення, бо робить сю нижню свідомість величезним, невичерпаним магазином думок і почувань, багатим шпихлірем, котрого засіки при корисних обставинах можуть відчинитися і видати з себе скарби, про які їх щасливий властитель не раз і сам не знав нічого і сінько» [3, с. 93].

Франко називає поетів щасливо обдарованими психологічними Крезами і копачами захованих скарбів, адже саме їм властиво користуватися матеріалом, зібраним у т.з. «нижній свідомості». І тут же дослідник вважає за потрібне уточнити, що здобувати інформацію, яка знаходиться в глибних несвідомого, поети можуть не зовсім активно, «не зусиллям свобідної, автономної волі». Навпаки, за спостереженням Франка, чимало поетів вказують на той факт, що цей процес найчастіше відбувається без їх активної участі. Для прикладу він наводить історію

творення трагедії «Прабабка» австрійського письменника Франца Грільпарцера, записану зі слів автора.

Об'ємний, складний сюжетно і композиційно твір був написаний протягом 16 днів. Сам автор пригадує, що ніяк не міг почати роботу над твором, хоча задум такий існував уже давно, не раз він обговорював його з товаришем, який щоразу спонукав його до роботи. Одного разу після подібної розмови він взявся писати, проте зумів створити лише 8-10 перших рядків, записав їх на карточці, після чого ліг спати. Далі Франко наводить фрагмент розповіді, який описує процес несвідомого виходу літературного матеріалу: «Та ось уночі почалося в моїй душі якесь дивне розворушення. Мене вхопила гарячка, безсонний, я перевертався всю ніч з боку набік, і при всьому тому не було в мене ані думки про розпочату «Прабабку». На другий день встав я, почувуючи, що на мене надходить якась тяжка хвороба. І ось випадково мій зір упав на той листок паперу, де я вчора записав початкові вірші і про котрий відтоді зовсім був забув. Сідаю при столі і пишу далі, щораз далі; думки і вірші пливають самі з себе; швидше я не міг би був переписувати з готового» [3, с. 94].

Перш, ніж робити власні висновки, Франко розгортає наукову розвідку австрійського дослідника доктора I. Sadger, опубліковану у віденському тижневику «DieZeit», в якій докладно описується стан письменника за такої ситуації: «В нижній свідомості Грільпарцеровій нагромаджено було багато страховинних оповідань про лицарів і духів, що їх поет чував і бачив на сцені ще замолоду, а той сам з братами і сестрами дитинячим звичаєм відігравав дома. В тій нижній свідомості були ще також не менш страховинні дитячі спомини про т. зв. «лямус» – величезний пустий будинок обік його батьківського дому, його дитячою уявою заселений страшними розбійниками, циганами і духами. Додаймо до сего ще й те, що план «Прабабки» був уже уложений в його голові, та з часом потонув також у сутінку його нижньої свідомості, то побачимо, що в ній були вже згромаджені всі розрізнені елементи трагедії. Треба ще було тільки одного товчка збоку, щоб усе те піднести до світлої свідомості. А тим товчком було описане тут душевне зворушення. Ще попереднього дня поетова верхня свідомість надармо мучилася над виконанням драми і ледве-не ледве сплodiла перших 8-10 рядків. Аж по тій психологічній бурі почала нижня свідомість продукувати автоматично, і тепер поплили думки і вірші самі могучими хвилями» [3, с. 95].

Після проведеного дослідження Франко доходить висновку, що психолог, враховуючи наведені вище факти, має поетичну вдачу визнати окремим психічним типом. Він зазначає: «Нам байдуже, чи він (психолог, – К. М.) разом із Ломброзо назве сей тип хворобливим, чи по давній термінології геніальним; для науки важне пізнання його основної прикмети – еруптивності його нижньої свідомості, тобто її здібності – час від часу піднімати цілі комплекси давно погребаних вражінь і споминів, покомбінованих, не раз також несвідомо, одні з одними на денне світло верхньої свідомості. А літературний критик, власне, в тій перевазі несвідомого при творчій процесі має певний критерій до оцінки, за якими творами стоїть правдивий поетичний талант, правдиве «вітхнення», а де є холодне, розумове, свідоме складання, гола техніка, дилетантизм» [3, с. 96].

Висновки подальші перспективи досліджень. Літературна творчість Івана Франка розкриває суперечності внутрішнього психологічного світу, тема двійництва є тут стрижневою і пов'язана з двома «я» (свідомим і несвідомим), які він, услід за Дессуаром, вважав складовими особистості. Свій глибокий інтерес до сфери несвідомого письменник підсумував у естетико-психологічному трактаті «Із секретів поетичної творчості». Аналізуючи праці провідних філософів та психологів свого часу, поетичні твори письменників, власні відчуття та переживання у процесі роботи над твором, Франко доходить висновку, що роль несвідомого у поетичній творчості надзвичайно важлива. Більше того, саме частка несвідомого у творенні твору є, на думку дослідника, доказом талановитості поета, показником естетичної ваги його творів. Пропонована стаття не вичерпує теми «І. Франко у психології». Так, відкритими для дослідження залишаються питання асоціації ідей та особливості функціонування поетичної фантазії, які досить докладно висвітлені у трактаті «Із секретів поетичної творчості». Перспективним видається дослідження і самого І. Франка, зокрема, як носія «політаланту», на що неодноразово вказує В. Моляко, а також вивчення психологічного аспекту його літературної творчості.

Список використаних джерел

1. Арістотель. Поетика / Арістотель; пер. Борис Тен. – К.: Дніпро, 1967. – 84 с.
2. Білоус П.В. Психологія літературної творчості: навч. посіб. / Петро Васильович Білоус. – К.: Академвидав, 2014. – 216 с.
3. Франко І. Із секретів поетичної творчості / Іван Франко. – К.: Рад.письменник, 1967. – 192 с.

References transliterated

1. Aristotel. Poetyka [Poetics] / Aristotel; transl. Borys Ten. – K.: Dnipro, 1967. – 84 P.
2. Bilous P.V. Psykhologiiia literaturnoi tvorchoosti: navch. posibnyk. / [Psychology of literary work] / Petro Vasyliovych Bilous. – K.: Akademvydav, 2014. – 216 P.
3. Franko I. Iz sekretiv poetychnoi tvorchoosti [From the secrets of poetic creativity] / Ivan Franko. – K.: Rad. Pysmennyk, 1967. – 192 P.

Marchuk K.A. The role of unconscious in the process of creation of the poetic text (for aesthetic and psychological treatise of I. Franko "From the secrets of poetic art"). Literary works of Ivan Franko reveals the contradictions of internal psychological world, the theme of split is the pivotal here and is connected with two "I" (conscious and unconscious). The article reveals the features of a scientific approach of Ivan Franko to the question of psychological nature of literary creation. Particularly the treatise "From the secrets of poetic creativity" is analyzed, in which the researcher insists on the exclusive role of the unconscious in the creative activity of the writer, focuses attention on features of creative imagination, fantasy, associative thinking. Analysis of poetic texts allowing I. Franko to conclude that poetry is something different from the ordinary human "I" therefore unconscious element plays an important role or perhaps the main role.

The source of creativity I. Franko calls the "senses" (feelings) which are the basis of artistic images, and considers that the work of the subconscious is the measure of aesthetic value of artistic work. Analyzing the works of leading philosophers and psychologists of his time, poetic works of writers, own feelings and experiences in the process of work, Franko concludes that the role of the unconscious in poetic creativity is extremely important, in particular thanks to properties to keep the whole complexes the seemingly forgotten experiences, memories able to be combined in different combinations. By I. Franko, namely the part of unconscious in the creation of the work is a proof of poet's talent, indicator of aesthetic weight of his works.

Keywords: creativity, consciousness, subconscious, image, association, imagination, fantasy, feelings.